

Jolanta Kondratowicz-Pozorska

Politechnika Koszalińska
Wydział Nauk Ekonomicznych
e-mail: jolanta.pozorska@tu.koszalin.pl

Rozwój usług świadczonych przez ekologiczne gospodarstwa rolne działające w Polsce w latach 2006–2015

Kody JEL: Q13, Q17

Słowa kluczowe: ekologiczne gospodarstwa rolne, usługi, konkurencyjność

Streszczenie. W pracy przedstawiono charakterystykę usług świadczonych przez ekologiczne gospodarstwa rolne na przestrzeni prawie 10 lat i wskazano te rodzaje usług, które będą się silnie rozwijały również w przyszłości. W tym celu w ramach badań własnych zgromadzono pierwotny materiał empiryczny, który posłużył dalszym rozważaniom naukowym. Badania wśród rolników były przeprowadzone w roku 2006, następnie w 2011 i ostatecznie w I kwartale 2015.

Wprowadzenie

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej obserwuje się stały dynamiczny rozwój agrobiznesu. Tendencję wzrostową odnotowuje zarówno pion konwencjonalny, jak i ekologiczny. Jednak to ten drugi zasługuje na szczególną uwagę; na przykład tylko rynek żywności ekologicznej rejestruje z roku na rok aż 20% przyrost wartości. W skład całego pionu ekologicznego wchodzi producentów ekologicznych środków produkcji, rolnicy z gospodarstw ekologicznych, przetwórcie rolno-spożywcze przeznaczone do przyjmowania i przetwarzania dóbr eko, a także cała sfera usług dla producentów ekologicznych oraz handel i dystrybucja

tymi dobrami. Bezdyskusyjne jest, że głównym ogniwem pionu ekologicznego agrobiznesu są ekologiczne gospodarstwa rolne, bez których nie funkcjonują pozostałe ogniwa.

Ekologiczne gospodarstwa rolne, podobnie jak wszystkie podmioty na rynku, nastawione są na umacnianie swojego potencjału, podnoszenie zdolności do konkurencji i dążenie do osiągnięcia coraz wyższej pozycji rynkowej. Można dążyć do wzrostu konkurencyjności wykorzystując najnowsze osiągnięcia techniki i technologii, albo – jak w przypadku omawianych gospodarstw – budując nowe relacje z konsumentami poprzez połączenie działalności produkcyjnej z usługową. Spajaniu tych dwóch rodzajów celów służą zapisy w prawie polskim, które wskazują, że działalność wytwórcza w rolnictwie zaliczana jest do działalności gospodarczej, jednak nie stosuje się do niej przepisów ustawy o swobodzie działalności gospodarczej. Obserwacja ekologicznych gospodarstw rolnych działających w latach 2006–2015 na terenie Polski dała wyjątkowo interesujący materiał dotyczący rozwoju usług świadczonych przez ekologiczne gospodarstwa rolne, które obejmują swoim zasięgiem nie tylko tereny wiejskie.

Celem niniejszego artykułu jest scharakteryzowanie usług świadczonych przez ekologiczne gospodarstwa rolne i wskazanie tych rodzajów usług, które będą się silnie rozwijały również w przyszłości. Dla realizacji tak postawionego celu zebrano bogaty materiał empiryczny zgromadzony na podstawie badań własnych przeprowadzanych w roku 2006, następnie w 2011 i ostatecznie w I kwartale 2015. Jako metodę badawczą wybrano metodę reprezentacyjną z losowaniem wielowarstwowym. Wybór tej metody podyktowany był (Kondratowicz-Pozorska, 2013, s. 15):

- potrzebą uzyskania reprezentacyjnej próby badawczej, która zachowa podstawowe cechy polskich gospodarstw ekologicznych; próba reprezentacyjna pozwala bowiem na uzyskanie wyników zbliżonych do wyników całej populacji, co umożliwia uogólnienie wniosków z próby badawczej na całą populację;
- nierównomiernym rozłożeniem jednostek badawczych z punktu widzenia powierzchni gospodarstw ekologicznych oraz charakteru prowadzonej działalności.

Jako technikę badawczą przyjęto badania z użyciem kwestionariusza ankietowego, który przesyłano do wytypowanych w badaniu gospodarstw pocztą konwencjonalną lub elektroniczną. Kwestionariusze umożliwiły przeprowadzenie wywiadów standaryzowanych z przedstawicielami tych samych gospodarstw w każdym z trzech okresów badawczych. Wzory kwestionariuszy zostały samodzielnie opracowane przez autorkę opracowania.

Usługi jako element wielofunkcyjności polskiej wsi i wielofunkcyjności gospodarstwa

Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa, przewidziana na lata 2012–2020, koncentruje się na następujących celach szczegółowych (*Strategia...*, 2011):

- wzrost jakości kapitału ludzkiego, społecznego, zatrudnienia i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich,
- poprawie warunków życia na obszarach wiejskich oraz poprawie ich dostępności przestrzennej,
- bezpieczeństwie żywnościowym,
- wzroście produktywności i konkurencyjności sektora rolno-spożywczego,
- ochronie środowiska i adaptacji do zmian klimatu na obszarach wiejskich.

Porównując powyższe z celami wyznaczonymi przez Unię Europejską dla rolnictwa ekologicznego, które zakładają:

- zwiększenie konkurencyjności rolnictwa ekologicznego oraz wzrost podaży żywności ekologicznej na rynku,
- stymulowanie rozwoju przetwórstwa produktów ekologicznych,
- dywersyfikację oraz wzmocnienie kanałów dystrybucji produktów ekologicznych,
- wzrost wiedzy konsumentów na temat rolnictwa ekologicznego i żywności ekologicznej,
- podniesienie poziomu współpracy pomiędzy podmiotami działającymi w sektorze rolnictwa ekologicznego,
- włączenie organów administracji rządowej i samorządowej w rozwój sektora rolnictwa ekologicznego,
- utrzymanie wysokiego poziomu systemu kontroli i certyfikacji produktów ekologicznych,

można stwierdzić, że przed ekologicznymi gospodarstwami rolnymi rysuje się szeroka perspektywa możliwości podjęcia działań innych niż tylko produkcja produktów rolnych. Obecnie produkcja rolnicza zmniejsza swój udział w zestawie funkcji, jakie spełniają obszary wiejskie, na rzecz pozarolniczych funkcji produkcyjnych oraz funkcji konsumpcyjnych, takich jak: udostępnianie zasobów przyrody (usługi turystyczno-rekreacyjne), nowe miejsca zamieszkania i towarzyszące im nowe usługi.

M. Kłodziński uważa, że trwający właśnie proces wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich, różnicujący źródła utrzymania na wsi, pozwala również zachować potencjał ludzki nie prowadząc do wyludniania polskiej wsi. Obok wielofunkcyjności wsi ważnym czynnikiem rozwojowym, dostrzeganym od niedawna, staje się wielofunkcyjne rolnictwo postrzegane w trzech płaszczyznach: przestrzennej, przyrodniczej i społeczno-kulturowej. Przy czym autor ten

podkreśla, że wielofunkcyjność rolnictwa należy odróżnić od wielofunkcyjności gospodarstwa rolnego, pod którym to pojęciem kryje się wielozawodowość rolników i proces ekonomicznej dywersyfikacji (Kłodziński, 2010). Wielofunkcyjność rolnictwa oznacza, że oprócz dostarczania żywności (bezpieczeństwo żywnościowe) rolnictwo jest także wytwórcą usług. J. Wilkin (2008) proponuje następujący podział tych usług:

- funkcje zielone – zarządzanie zasobami ziemi, utrzymanie bioróżnorodności, stwarzanie warunków dla dziko żyjących zwierząt i roślin,
- funkcje błękitne – zarządzanie zasobami wodnymi, wytwarzanie energii wiatrowej i wodnej, zapobieganie powodziom,
- funkcje żółte – utrzymanie spójności i żywotności obszarów wiejskich, podtrzymanie tradycji kulturowych.

Tak więc rozpatrując zmniejszającą się rolę rolnictwa w gospodarce wiejskiej, należy pamiętać, że z działalnością *sensu stricte* związaną z produkcją płodów rolnych powiązana jest i/lub może być działalność usługowa, która w coraz większej mierze przyczynia się do ożywienia terenów wiejskich w Polsce.

Ze względu na skalę i rangę zmian zachodzących na terenach wiejskich Unia Europejska wsparła Polskę (i inne kraje należące do UE) Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 współfinansowanym przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej UE. Miał on na celu m.in. poprawę jakości życia oraz wspieranie różnorodności działalności gospodarczej na obszarach wiejskich. PROW 2007–2013 realizowany był poprzez 22 działania zgrupowane w osiach tematycznych:

- oś 1 – Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego,
- oś 2 – Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich,
- oś 3 – Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej,
- oś 4 – LEADER.

W ramach osi 3 realizowane było m. in. działanie „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw” oraz „Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej”, natomiast w ramach osi 4 działanie „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju”.

Od 2014 roku obowiązuje nowy Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Głównymi celami tego programu są: poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Program będzie zatem realizował sześć nowych priorytetów wyznaczonych dla unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014–2020, a mianowicie (www.minrol.gov.pl...):

- ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich,

- poprawę konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych,
- poprawę organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie,
- odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa,
- wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach: rolnym, spożywczym i leśnym,
- zwiększanie włączenia społecznego, ograniczanie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich.

Wszystkie opisane powyżej dokumenty i działania pozwalają – a nawet zachęcają – do rozwijania usług. Z tej sposobności skorzystały także ekologiczne gospodarstwa rolne, szczególnie że ustawodawca w art. 3 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej wskazał trzy rodzaje działalności¹, które nie są objęte zakresem stosowania tej ustawy, a korespondują z działalnością tych podmiotów.

Ewolucja usług w ekologicznych gospodarstwach rolnych

Aby rejestrować zmiany zachodzące w polskich gospodarstwach rolnych, należało przeprowadzić pomiary w trzech okresach badawczych. W roku 2006 wylosowano i zebrano ankiety od 309 podmiotów z terenu całej Polski. Cechami, które wyznaczyły poszczególne grupy gospodarstw i jednocześnie były istotne z punktu widzenia założeń prowadzonych badań, były powierzchnia rolna gospodarstwa (w ha) i typ prowadzonej działalności (gospodarstwa produkcyjne lub produkcyjno-usługowe). W 2011 roku ankiety zwróciło już tylko 263 gospodarzy, a w 2015 – 262. Strukturę ekologicznych gospodarstw rolnych w Polsce wylosowanych do badania w poszczególnych latach przedstawiono w tabeli 1.

Przyjmując podział usług zgodny z Europejską Klasyfikacją Działalności można stwierdzić, że liczba i różnorodność usług świadczonych przez ekologiczne gospodarstwa rolne działające w Polsce systematycznie rośnie. Szczegółowe dane przedstawiono w tabeli 2.

¹ Według ustawy o swobodzie działalności gospodarczej trzy rodzaje działalności, które nie są objęte zakresem stosowania tej ustawy to: a) działalność wytwórcza w rolnictwie w zakresie upraw rolnych oraz chowu i hodowli zwierząt, ogrodnictwa, warzywnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego; b) działalność agroturystyczna, polegająca na wynajmowaniu przez rolników pokoi, sprzedaży posiłków domowych i świadczenia w gospodarstwach rolnych innych usług związanych z pobytem turystów, a także c) działalność obejmująca wyrób wina przez producentów będących rolnikami, którzy wyrabiają mniej niż 100 hektolitrów wina w ciągu roku gospodarczego (<http://mojafirma.infor.pl...>).

Tabela 1

Struktura ekologicznych gospodarstw rolnych w Polsce wylosowanych do badania w 2006, 2011 i 2015 roku

Powierzchnia w ha	0–5		5–10		10–20		20–50		50–100		Powyżej 100	
	P	PU	P	PU	P	PU	P	PU	P	PU	P	PU
Liczba gospodarstw w 2006	49	13	51	15	65	7	56	3	34	1	15	0
Liczba gospodarstw w 2011	47	10	49	9	54	4	47	3	26	1	13	0
Liczba gospodarstw w 2015	43	13	49	9	52	6	45	5	26	1	13	0

P – gospodarstwa o profilu produkcyjnym,

PU – gospodarstwa o profilu produkcyjno-usługowym.

Źródło: opracowanie własne.

Ekologiczne gospodarstwa rolne najchętniej zajmują się świadczeniem usług dla konsumentów, w dalszej kolejności – dla biznesu. Natomiast usługi ogólnospołeczne dopiero powoli się rozwijają. Rolnicy przełamują wewnętrzną barierę niechęci do różnych struktur państwowo-samorządowych oraz społecznych i aktywnie uczestniczą w działaniach organizacji społecznych i politycznych, które przynoszą korzyści dla ich regionu.

Wielu gospodarzy zajmuje się obecnie wydzierżawianiem stoisk (miejsc) handlowych, które nabyli jeszcze w 2006 roku, dodatkowo oferują miejsca magazynowe w spiżarniach, chłodniach i suszarniach. Z badań wynika, że usług tych nie było w opisywanej grupie w pierwszym okresie badawczym, a zatem rolnicy wykazali się przedsiębiorczością i korzystając z licznych form pomocy finansowej zainwestowali w rozwój usług, które – jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 2 – mają dobrą passę. O inwencji twórczej badanych podmiotów może świadczyć również fakt, że to gospodarze z ekologicznych gospodarstw zorganizowali nowy kanał dystrybucji dla własnych produktów, który wcześniej po prostu nie istniał. Dostarczają oni produkty rolne pochodzące z gospodarstw bezpośrednio do hoteli, firm cateringowych, sanatoriów i prywatnych szpitali, rozwinęli także sprzedaż internetową. Niektóre z gospodarstw pełnią rolę nieformalnych punktów skupu, aby zwiększyć możliwości asortymentowe i ilościowe towaru ofertowanego do sprzedaży przez internet.

Istotną usługą świadczoną przez rolników z ekologicznych gospodarstw rolnych objętych badaniem była edukacja. Niestety, gospodarstwa produkcyjne, które w roku 2006 bardzo chętnie prezentowały usługi w tym zakresie, w roku 2011 odsunęły się od tego typu działalności i już tylko nieliczne oferowały możliwość zwiedzenia gospodarstwa, poznania warunków pracy, uczestniczenia

w pracach polowych i w obejściu itp. Natomiast prawie wszystkie podmioty produkcyjno-usługowe tę formę usług świadczą, a wręcz ją rozwinęły. Umiejętnie łączą tzw. łańcuch wartości fizycznych z wartościami wirtualnymi gospodarstwa ekologicznego. Na przykład rozciągają i poszerzają ów łańcuch w taki sposób, że oferują noclegi w chacie wiejskiej i jednocześnie ekologiczne produkty spożywcze. Ponadto deklarują równocześnie naukę jazdy konnej lub jak przygotować gotowe produkty z ekologicznych surowców, jak również zapoznają z tradycjami i lokalnymi zwyczajami. Niektóre gospodynie uczą też ziołolecznictwa i opowiadają o walorach środowiska naturalnego otaczającego gospodarstwo.

Tabela 2

Liczba i różnorodność usług świadczonych przez ekologiczne gospodarstwa rolne

		2006		2011		2015		
		P	PU	P	PU	P	PU	
Usługi dla konsumentów	materialne	181	34	106	23	103	27	
	– handel i naprawy – hotele i restauracje – transport pasażerski i łączność							
	– usługi osobiste – działalność komunalna	15	35 6	6 8	23 10	5 11	33 12	
niematerialne	– edukacja – ochrona zdrowia i opieka społeczna – działalność związana z rekreacją, kulturą i sportem	90	39 12 39	12	27 11 27	12	34 10 34	
	Usługi dla przedsiębiorców i biznesu	– transport i gospodarka magazynowa	34	7	24	7	27	9
		– pośrednictwo finansowe						
– obsługa nieruchomości		–	–	83	11	64	13	
– wynajem maszyn i sprzętu		2	6	12	5	15	5	
– informatyka i działalność pokrewna								
– prowadzenie prac badawczo-rozwojowych			1	2	6	3		
– pozostała działalność związana z prowadzeniem biznesu	54	7	35	11	41	13		
Usługi ogólnospołeczne	– administracja publiczna i obrona narodowa							
	– działalność organizacji członkowskich	10	13	28	20	31	20	
	– organizacje i zespoły narodowe							

P – gospodarstwa o profilu produkcyjnym,

PU – gospodarstwa o profilu produkcyjno-usługowym.

Źródło: opracowanie własne.

W 2011 roku po raz pierwszy trzech rolników przyznało, że współpracuje z instytucjami badawczymi w celu wypracowania np. nowych naturalnych metod ochrony roślin. W kolejnym badaniu zanotowano 300% wzrost tego typu działalności, która może przynieść korzyści obu stronom.

Na szczególną uwagę w zakresie świadczenia usług przez ekologiczne gospodarstwa rolne zasługują te, które prowadzą agroturystykę. W 2006 roku było to 39 podmiotów, potem 27, a w roku 2015 – 34. Każde z tych gospodarstw świadczyło również działalność związaną z rekreacją, kulturą i sportem oraz promocją i ochroną zdrowia. To poprzez współpracę z ekologicznymi gospodarstwami rolnymi tereny wiejskie otworzyły się na turystów. Rozwinęła się zatem na tych obszarach turystyka wiejska, ekoturystyka, czy też turystyka kulinarna, czyli przybyli „poszukiwacze tradycyjnych smaków”. Wraz z turystami narodziła się potrzeba świadczenia usług komunalnych. Część gospodarstw dostarcza energię elektryczną z własnych elektrowni wodnych lub ferm wiatrowych; są też gospodarstwa, które dostarczają wodę z własnych ujęć lub kompostują organiczne pozostałości, które nie wykazują skażeń chemicznych itp.

Podsumowanie

Bardzo ważne miejsce w aktywizacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich w Polsce zajmuje pobudzenie do przedsiębiorczości w społecznościach lokalnych. Dobrym przykładem osób (grup) aktywnych i przedsiębiorczych są rolnicy z ekologicznych gospodarstw rolnych. Są oni otwarci na wszelkiego rodzaju możliwości rozwoju własnych przedsięwzięć oraz na pomysły aktywizacji ich miejscowości. I choć nadal na polskiej wsi dominującą rolę pełni funkcja produkcyjna, to rolnicy ci potrafią łączyć ją z szeregiem towarzyszących usług.

Wypełniając zadania stawiane rolnictwu ekologicznemu, rolnicy z ekologicznych gospodarstw rolnych realizują jednocześnie trzy funkcje wyznaczone przez J. Wilkina. Te rodzaje usług mają wręcz fundamentalne znaczenie dla ludzkości i zdrowia naszej planety. Niestety, rynek nie potrafi jeszcze precyzyjnie wycenić znaczenia wymienionych funkcji, a zatem rolnicy najczęściej nie otrzymują za nie wynagrodzenia. Aby móc realizować się nie tylko z punktu widzenia społecznego i środowiskowego, ale również ekonomicznego, świadczą oni szereg dodatkowych usług. Wśród nich w poszczególnych okresach badawczych najliczniejsze to:

- w 2006 roku – handel i naprawy oraz usługi edukacyjne; prawie co drugi producent płodów rolnych oraz prawie wszyscy właściciele gospodarstw produkcyjno-usługowych oferowali te rodzaje usług (przy czym w drugiej grupie gospodarstw edukację łączono z usługami osobistymi i krzewieniem sportu, kultury i rekreacji);

- w 2011 roku – oprócz poprzednio wymienionych działalności ważne miejsce zajęła także obsługa nieruchomości i działalność na rzecz organizacji członkowskich; ogólnie można stwierdzić, że już co trzeci rolnik utrzymywał się z wydzierżawiania nieruchomości; ponadto w różnorodnych organizacjach działał co 8 producent i 2 na 3 rolników produkcyjno-usługowych;
- początek 2015 roku – obok wcześniej wymienionych rodzajów usług rejestruje się nowe, jak prowadzenie prac badawczo-rozwojowych.

W niedalekiej przyszłości większość gospodarstw produkcyjnych zrezygnuje z handlu i napraw na korzyść gospodarstw produkcyjno-usługowych. One też przejmą usługi edukacyjne, połączone z promocją i ochroną zdrowia oraz usługi rekreacyjne związane z kulturą i sportem. Ważne dla dalszego rozwoju ekologicznych gospodarstw rolnych w Polsce będą działania z zakresu gospodarki magazynowej, transportu, wypożyczania maszyn i urządzeń oraz obsługi nieruchomości.

Gospodarze z ekologicznych gospodarstw rolnych mają świadomość, że ich byt zależy nie tylko od nich samych, ale przede wszystkim od tego, jak są postrzegani przez otoczenie: okoliczną ludność, przedsiębiorców, interesariuszy, przedstawicieli władzy. Między innymi dlatego budowanie więzi kooperacyjnych, umacnianie partnerstwa, wchodzenie w układ świadczenia wielostronnych korzyści powoli zyskują również na znaczeniu.

Gospodarstwa, prowadząc zróżnicowaną działalność, tzn. obok efektów produkcji oferując także rozmaite usługi, np. handel, edukację, ekoturystykę, rekreację, itd. mają możliwość czerpania korzyści z wielu źródeł. Dywersyfikacja dochodów po pierwsze łagodzi skutki braku możliwości nastawienia się w rolnictwie ekologicznym na maksymalizację zysku z produkcji, a po drugie ułatwia realizację celów środowiskowych i społecznych. Świadczenie usług daje ponadto podstawy do utrzymywania stabilizacji dochodowej i dobrych relacji nie tylko z najbliższym otoczeniem.

Bibliografia

- Kłodziński, M. (2010). Główne funkcje polskich obszarów wiejskich z uwzględnieniem dezagrarnizacji wsi i pozarolniczej działalności gospodarczej. *Studia BAS*, 4 (24), 9–28.
- Kondratowicz-Pozorska, J. (2013). *Ekonomiczno-organizacyjne determinanty konkurencyjności ekologicznych gospodarstw rolnych w Polsce*. Szczecin: PTE.
- Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012–2020*. (2011). Warszawa: MRiRW.
- Wilkin, J. (2008). Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich. W: M. Kłodziński (red.), *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*. Warszawa: IRWiR PAN.

<http://mojafirma.infor.pl/dzialalnosc-gospodarcza/215865,Dzialalnosc-rolnicza-czym-rozni-sie-od-dzialalnosci-gospodarczej.html> (22.05.2015).

www.minrol.gov.pl/Wsparcie-rolnictwa-i-rybolowstwa/PROW-2014-2020 (25.05.2015).

DEVELOPMENT OF SERVICES BY ECOLOGICAL FARMS OPERATING IN POLAND IN THE YEARS 2006–2015

Keywords: ecological farms, services, competitiveness

Summary. This article includes the characteristics of services provided by ecological farms over nearly 10 years and indicated these types of services that will also develop strongly in the future. To this case empirical material was gathered in the researchers, which will be used in further consideration of science. The study was conducted among farmers in 2006, then in 2011 and finally in the first quarter of 2015.

Translated by Jolanta Kondratowicz-Pozorska

Cytowanie

Kondratowicz-Pozorska, J. (2016). Rozwój usług świadczonych przez ekologiczne gospodarstwa rolne działające w Polsce w latach 2006–2015. *Marketing i Zarządzanie*, 1 (42), 55–64.